

Є. О. Донченко

Харківська державна академія культури

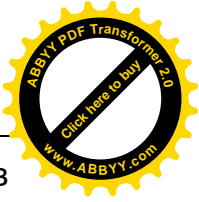
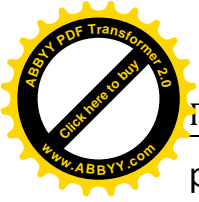
РОЛЬ НАРОДНОГО БУДИНКУ В РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА СЛОБОЖАНЩИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Соціальне виховання створює умови для засвоєння, відтворення та розвитку соціальними суб'єктами соціального досвіду, соціальних цінностей, просоціальної поведінки спільними зусиллями через усі соціокультурні сфери та установи. Народний дім розглядається, як унікальний заклад культури на Слобожанщині другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: Народний будинок, соціальне виховання, Слобідська Україна, друга половина XIX – початок XX ст.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток України неможливий без становлення соціальності людини. Від соціального виховання певною мірою залежить, який досвід отримує молоде покоління, які соціальні цінності та ідеали будуть йому притаманні. До проблеми виховання, зокрема соціального, у свій час зверталися вітчизняні представники прогресивної педагогічної громадськості минулого (О. Духнович, П. Каптерев, С. Русова, К. Ушинський, П. Юркевич та ін.), а саме суспільне виховання вони розглядали як поліпшення соціального буття особистості, як умову повноцінного існування в соціумі і розвитку самого соціуму.

Аналіз актуальних досліджень. Відродження демократичних тенденцій у сучасному суспільстві посилило серед науковців інтерес до історії соціального виховання (М. Басов, І. Зверева, Н. Осьмук, А. Рижанова, С. Харченко, Л. Цибулько, К. Чертова, Л. Штефан та ін.), зокрема до історії благодійності як позитивного чинника соціального розвитку людини і суспільства (Л. Бадя, П. Власов, Ю. Гузенко, О. Донік, О. Павлова, С. Поляруш, Н. Сейко, О. Соколов, Г. Степаненко, Ф. Ступак, Г. Ульянова, М. Фірсов, Я. Щапов та ін.). Активно вивчаються соціально-педагогічна допомога та соціальна робота з різними верствами населення (Л. Артюшкіна, О. Карпенко, В. Оржеховська, А. Поляничко та ін.). Різним аспектам історії соціального виховання в Україні присвячено дисертаційні дослідження: Т. Янченко (соціально-педагогічна підтримка дітей, які потребували захисту, в Україні у другій половині XIX – початку XX ст.), Л. Цибулько (соціальне виховання у вітчизняній педагогічній теорії і практиці 20-х – 30-х років XX ст.), К. Чертова (теорія та практики соціального виховання школярів в Україні в другій половині XX ст.). У докторській дисертації А. Рижанової проаналізовано динаміку провідних суб'єктів, об'єктів, цілей, напрямів, змісту, методів, засобів соціального виховання



різних соціальних груп на різних етапах розвитку людства, зокрема в індустріальному суспільстві в контексті розвитку соціальної педагогіки. В. Маштакова розглядала становлення соціального виховання на Слобожанщині (XIX – початок XX ст.).

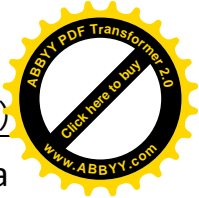
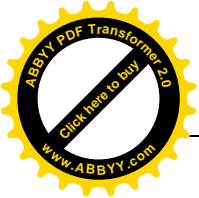
Мета статті – висвітлити багатогранність і неординарність ролі Народного будинку в розвитку соціального виховання на Слобожанщині у зазначений період. Проте роль Народного будинку в розвитку соціального виховання на Слобожанщині другої половини XIX – початку XX ст. досліджено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Протягом XIX ст. вітчизняні науковці термін «соціальне виховання» не вживали. До наукового обігу було введено терміни «суспільне виховання», «громадянське», «громадське», «національне» які трактувалися як: метод соціального розвитку суспільства (відповідно до інституцій, які він об'єднував); як протиположність родинному вихованню.

Значну увагу питанням виховання, зокрема його соціальним аспектам, приділяв П. Юркевич [11]. Він доводив, що виховання в житті суспільства має перетворювальну силу, яке уможливорює як існування людства, так і його вдосконалення, тобто фактично довів соціальну значущість виховання у цілому як необхідної умови розвитку суспільства добробуту та злагоди. Крім того, визначив суб'єкти виховання – це не лише традиційні родина та школа, але й церква, суспільство загалом.

Проаналізувавши минуле, В. Антонович [9] виявив взаємозв'язок громадського виховання і суспільної свідомості в історії окремих народів – російського, польського й українського (виховання було механізмом формування суспільної свідомості): у росіян – принцип авторитету державної влади, звідси – міцне самодержавство; у поляків – принцип аристократизму, що сприяє боротьбі між різними панівними групами суспільства; в українців – принцип вічовий, «принцип широкого демократизму й визнання рівного права політичного для кожної одиниці суспільства».

Так, М. Новиков [9] убачав головну мету виховання у щасті дітей, тобто наголошував на розвиткові громадянськості. Цей видатний педагог уважав, що «розквіт держави, благополуччя народу залежать від доброти звичаїв, а доброта звичаїв – неодмінно від виховання», таким чином стверджуючи ідею залежності ефективності виховання від цінностей суспільства. У цьому випадку під вихованням автор розуміє саме цілеспрямований соціальний – громадянський розвиток для соціального вдосконалення країни.



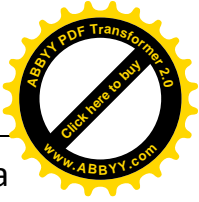
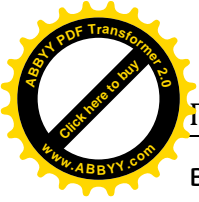
Отже, на питання розвитку нової людини для нового суспільства відомі педагоги відповідали по-різному, тому такі актуальні питання, як народна школа, національне виховання, зміст середньої освіти, діяльності університетів вирішувалися залежно від того, які ідеї педагоги сповідували. Загалом на кінець XIX ст. представники педагогічної громадськості виокремили фактори соціального розвитку, серед яких: народ [6], суспільство [7], держава [8], родина [5], державні та суспільні заклади [7]; сформулювали принципи соціального розвитку через виховання (зв'язок з життям, принцип культуровідповідності та природовідповідності, народність, самостійність та ін.)

Визначним центром українського національно-культурного життя у Харкові, на початку XX ст. стає Народний будинок, відкритий товариством поширення в народі грамотності 2 лютого 1903 р. на Кінній Площі міста. Назву «Народній дім» установа отримала від Міністерства Просвіти, яке вже збудувало подібну споруду в Ніжегородську.

Спираючись на досвід уже існуючих подібних закладів, таких, як Дім Гоголя в Полтаві, Харківський Народний будинок, невдовзі став одним із кращих у Російській імперії. Тут працювали книгарня і бібліотека, їдальня і чайна, курси викрою і пошиву. З перших днів існування Народного будинку на його сцені ставив українські драматичні твори гурток робітників – українців паровозобудівного заводу на чолі з Г. М. Хоткевичем (літературний і сценічний псевдонім Гнат Галайда), який налічував 150 самодіяльних акторів [7].

Порівняно з іншими аматорськими колективами український робітничий театр відмовився від грошей за вистави. Ці гроші передбачалося використовувати на потреби розвитку Народного будинку. «Гурток робітників дав Народному будинку більше, ніж будь-який інший, абсолютно безкоштовно» – зазначав Г. Хоткевич [5].

Причини успіху аматорського колективу відзначав Гнат Галайда у своїх спогадах про роботу в Народному будинку: «...нас любила робоча публіка і ходила охоче, українська п'єса з простого всім зрозумілого побуту була більш доступною. Та й грали ми, треба признати, непогано» [6]. В Народному будинку були сприятливі умови для праці робітничого театру: велика сцена з прекрасним освітленням, необхідні декорації, підготовлені художниками Суворовим і Нестеренком. Костюми виготовлялися за ескізами та під пильним наглядом керівника театру – Г. М. Хоткевича. Про те, наскільки серйозно він ставився до цієї справи свідчить той факт, що влітку 1904 р. він вивчає твори Д. Бантиша-Каменського і Д. Яворницького,

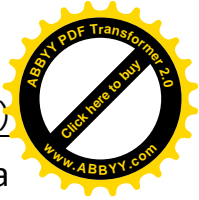
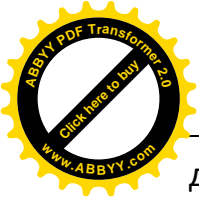


використовуючи альбом «З української старовини», робить малюнки, за якими було виготовлено чотири козацьких і два польських костюми. За словами Г. Хоткевича, «українська книжка протискалася до заводської фортеці... вперше звучало в цеху українське друковане слово, вперше будилась свідомість» [5]. Отже, що через культурне та мистецьке сприймалися національні та патріотичні настрої, які об'єднували суспільство.

Одним із великих досягнень насамперед Народного будинку було те, що поряд з будинком робили ігрові спеціально облаштовані галявини, на яких діти з різних сімей разом з одним із батьків займалися творчою діяльністю, співали та інколи марширували. Проблемою, з якою стикалося правління Народного будинку, було те що дітей приходило дуже багато, а дорослі, які здебільшого були неосвіченими людьми, погано керували дітьми. До 1909 року все так і залишалося, але навесні 1909 року з ініціативи Є. Понамарьової було запрошено кваліфікованих, спеціально вивчених для роботи з дітьми випускниць Фрйобельських курсів. Коли з дітьми почали займатися освічені педагоги та вихователь, чисельність дітей стрімко почала зростати, було обмежено кількість дітей за віковим критерієм, діти приймалися тільки з чотирьох років до дванадцяти. Педагоги і вихователі з дітьми, крім розважаючих ігор, ходили на освітні екскурсії у міський парк та до університетського саду [4].

Треба зауважити, що викладачі за свою працю грошей не отримували, а працювали винятково на громадських засадах. Мета, яку переслідували педагоги – відволікання дітей від безцільного вештання вулицями міста та бешкетництва у майбутньому. Головною проблемою було те, що ця методика виховання міських дітей була дійсна тільки у теплу пору року, тому що не було спеціально обладнаного приміщення для дітей. Але з 1911 року Є. Понамарьова на власні кошти організувала заняття у великому просторому приміщенні, діти, які ходили на заняття, були «дрібних ремісничих, прачок, кухарок, торгівців та з багатодітних сімей». Одне із завдань, яке ставив Народний будинок на майбутнє, – це будівництво дитячого садка для дітей із малозабезпечених сімей, де діти зможуть ще обідати. «Будемо сподіватися, що наступне десятиліття дасть змогу зробити Народному будинку прибудову, яка буде відповідати потребам дитячого садка. Ми знайдемо у Харкові добрих людей, які дадуть кошти на задовольняння життєвих потреб незаможних сімей», – промовив засновник Народного будинку та громадський діяч м. Харкова С. А. Раєвський на десятилітті Народного будинку [5].

Варто відзначити, що засновники Народного будинку розглядали свій проект не просто як забаву або як місце для відпочинку і розвитку



духовної культури народу, а обов'язковою метою була соціально-виховна функція, яка впроваджувалася саме в Народному будинку через усі внутрішні організації. Отже, Народний будинок був проекцією мультикультурних та соціальних поєднань на той час.

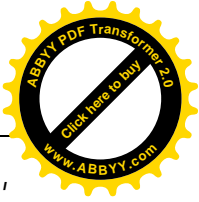
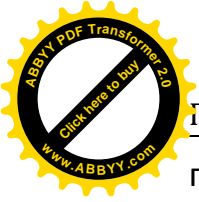
Доцільно відзначити, що представники земств справедливо зауважували, що «за сьогоdnішнього розвитку народної освіти, опіки та заходів держави і земств про покращання благоустрою населення не принесуть якісної користі, якщо народ, якому буде все це дано, виявиться невихованим суспільно у позитивному сенсі» (Звіт Харківської Губерницької Земської Управи) [3]. «Вихованість населення – якісний показник його цивілізованості, а остання дефініція є мірилом його положення у світовому житті», – наголошував М. Погодін [3].

Узагалі соціально-виховний розвиток робітників, які відвідували народні будинки, впливав на економічне становище міста. На виробництвах спостерігалось зменшення прогулів та пияцтва. Головний «камінь спотикання» на шляху до покращання сільського господарства та взагалі народної праці на Слобожанщині, з точки зору земств, убачали у «косности безграмотного крест'янина». У звичайної пересічної людини немає довіри до чужого досвіду, про який говориться у книжках, тому що сама книжка сприймалася, як якась дивина, щось незрозуміле та химерне. Саме людину треба підготувати до освіти вихованням на державному рівні – так бачили сенс суспільного виховання засновники Народного будинку [4].

Побудова нової системи дозвілля народу, в основі якої лежала б виховна функція та мудрі розваги, стала корисною для звичайного народу, не тільки методом боротьби з пияцтвом, але ще й облагородженням поглядів населення. Наприклад, театральні постанови, які відбувалися у Народному будинку, володіли живою силою образів, типажів, життєвості, що надавало велике суспільно-виховне значення дійству. С. А. Раєвський уважав, що дуже важливо, щоб народні забави по змозі служили виховним та освітнім цілям, але все ж таки не втрачали своєї цікавості та інтересу для народу [5].

Зазначалося, що народні читальні, бібліотеки, театри, кінематограф, музей мали розгалужену систему співпраці у цілому. Активісти у Народному будинку мали на меті поєднати всі культурні заклади, сприяючи не лише соціальному розвитку, але й здобуттю знань із землеробства, садівництва, домогосподарства.

Важливим питанням, щодо організації роботи Народного будинку було питання естетики та її співвідношення з народно-виховними завданнями і загальною освітою. Народний будинок функціонував на



принципі, що вплив мистецтва сильніший за догматичні методи освіти, тому що мистецтво впливає на почуття, охоплюючи безпосередньо всю людину, спонукаючи її саму думати, мати роздуми, чуттєві переживання. Ще одним завданням було виявлення серед простого населення талантів та їх розвиток, у подальшому такий досвід накопичено в європейських країнах у ХІХ столітті, на який спиралося керівництво Народного будинку.

Усе вищезгадане могло бути впроваджене тільки через вільну просвіту, виховання та культуру зосередженням в одному місці. Такою установою і став Народний дім. За словами професора К. Янжули, «Народний будинок відкрив бідному населенню двері в рай на землі, двері в творчість, культуру, знання, людяність» [4].

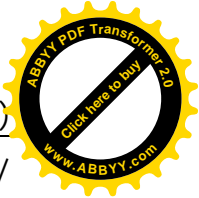
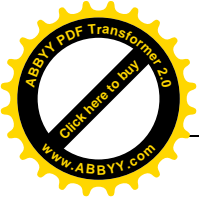
Відсутність обов'язковості, свобода вибору, загальна доступність та проста зрозумілість – це основні умови, які робили Народний дім цінним і цікавим у свідомості простого населення. Театр, музика, літературні читання, бібліотеки, музеї, виставки – це надбання культури, і до цього ними користувалися тільки заможні мешканці.

Висновки. Таким чином, користь від Народного будинку була очевидна для всіх: зберігаючи цікавість для відвідувачів, його гуртки спрямовували свою роботу на просвітницьку і виховну мету. Центральними пріоритетами Народного будинку були доступність, повчальність, привабливість для звичайних людей. Одним із найголовніших критеріїв успіху Народного будинку була культурно-просвітницька діяльність організацій. Це доступність не тільки у розумінні безкоштовності користування, але й присутність людяності у спілкуванні з бідним населенням. Успіх засновувався на теплому, зацікавленому ставленні, яке викликало повагу, добро та нейтралізувало непорозуміння. Робота будинку розглядалася також як «корисне продовження шкільної освіти». Засновники Народного будинку наслідували гарний приклад тих, хто успішно працював у благодійних організаціях, наприклад недільних школах, безкоштовних читальнях. Узагалі у виховній роботі Народного будинку простежується мета – соціальна інтеграція, сприяння соціальному розвитку через спільний змістовний відпочинок громадян, що стимулювало соціальну активність населення.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо у вивченні та аналізі динаміки соціально-виховної діяльності закладів культури на Слобожанщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы социального воспитания. – М. ; Запорожье : Изд-во АПН СССР, 1990. – 167 с.



2. Алексеева Т. Приоритеты региональной политики в интересах детства / Т. Алексеева // Социальная педагогика. – 2003. – № 3. – С. 3–7.
3. Алексеєнко Т. Ф. Концептуальні підходи до визначення соціально-педагогічних засад виховання особистості / Т. Ф. Алексеєнко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : у 2 кн. : зб. наук. праць / Акад. пед. наук України, Ін-т пробл. виховання. – К., 2002. – Кн. 1. – С. 46–52.
4. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Акад. пед. наук СССР ; [сост. Н. П. Калениченко ; редкол. : М. В. Фоменко (отв. ред.) и др.]. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
5. История педагогики в России : хрестоматия / [сост. С. Ф. Егоров]. – М. : Academia, 2000. – 400 с.
6. История педагогики и образования / [под ред. А. И. Пискунова]. – М. : Сфера, 2001. – 512 с.
7. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
8. Максимов Е. Д. Очерки земской деятельности в области общественного призрения / Е. Д. Максимов. – СПб., 1895. – 105 с.
9. Новиков Н. И. О воспитании и наставлении детей (для распространения общепользных знаний и всеобщего благополучия) / Н. И. Новиков // История дошкольной педагогики в России : хрестоматия. – М., 1976.
10. Плоткин М. Социальное воспитание как научная категория / М. Плоткин // Социальная педагогика. – 2004. – № 3. – С. 22–24.
11. Юркевич П. Курс общей педагогики с приложениями / П. Юркевич. – М., 1869. – С. 197–199.

Державний архів Харківської області

12. Об изменении п. 30 положения об участковых по приходам, попечительству о бедных // Держархів Харківської обл., ф. 29, оп. 1

РЕЗЮМЕ

Е. А. Донченко. Роль Народного дома в развитии социального воспитания на Слобожанщине второй половины XIX – начала XX ст.

Социальное воспитание создает условия для усвоения, воспроизводства и развития социальными субъектами социального опыта, социальных ценностей, просоциального поведения совместными усилиями через все социокультурные сферы и учреждения. Народный дом рассматривается как уникальное заведение культуры на Слобожанщине второй половины XIX – начала XX ст.

Ключевые слова: Народный дом, социальное воспитание, Слобожанщина, вторая половина XIX – начало XX ст.

SUMMARY

E. Donchenko. People's house as an institution of social education at Slobozhanina at the second half of the XIX – beginning of the XX century.

Of particular interest is the period of the second half of the nineteenth – early twentieth century. An appeal which is explained by the fact that at this time falls intensive search for progressive public by establishing and developing institutions. People's House seen as a unique cultural institution in Slobozhanshina at the second half of the XIX – beginning of the XX century.

Key words : People's home, social education, Slobozhanshina the second half of the XIX – beginning of the XX century.